

Міністерство
культури України
Національний
історико-культурний
заповідник «Качанівка»

**ПАЛАЦОВО-ПАРКОВІ
КОМПЛЕКСИ УКРАЇНИ:
ОХОРОНА, ЗБЕРЕЖЕННЯ
ТА ВИКОРИСТАННЯ**

Науковий збірник
за матеріалами наукової конференції
14-15 вересня 2016 року

35-річчю від дня створення заповідника
«Качанівка» присвячується

Гнозіс
Київ • 2016

УДК [72:94(4)] «17/19»

ББК 85.113(4)-69я431

Ф 79

Відповідальні за випуск:

Буренко В.Б., Шевченко Т.М., Шевченко І.М.

Літературне редагування, коректура: **Шевченко І.М.**

Дизайн і верстка: **Кунець О.А.**

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного історико-культурного
заповідника «Качанівка»,
протокол № 4 від 07 листопада 2016 р.

За зміст статей і достовірність інформації
відповідальність несуть автори

**Палацово-паркові комплекси України: охорона,
збереження та використання.** Науковий збірник за ма-
теріалами наукової конференції 14-15 вересня 2016 року
/ Відповідальні за випуск Буренко В.Б., Шевченко Т.М.,
Шевченко І.М. – К. : Гнозис, 2016. – 232 с.: іл.

ISBN 978-966-2760-39-2

До збірника увійшли матеріали V Качанівських чи-
тань «Палацово-паркові комплекси України: охорона,
збереження та використання».

Матеріали розраховані на науковців, музейників,
краєзнавців, викладачів і студентів, на всіх, хто вивчає й
цікавиться вітчизняною культурою.

**Національний історико-культурний заповідник «Кача-
нівка» висловлює подяку за фінансову допомогу у видан-
ні цього збірника Вошевському Миколі Миколайовичу
– керівникові Ічнянського регіонального відділення Тowa-
риства «Чернігівське земляцтво» в м.Києві**

ISBN 978-966-2760-39-2

© НІКЗ «Качанівка», 2016 р.

ЗМІСТ

Володимир Буренко. 35 років в ім'я Качанівки	5
Марія Брич. Організація середовищних музеїв як дієвий засіб збереження та використання історичних маєтків та резиденцій	10
Людмила Томілович. Проблеми і перспективи досліджень історичних садиб Черкаської області	17
Олександр Коваленко, Ервін Міден. Садибно-парковий комплекс родини Лизогубів у Седневі	29
Ірина Єрзіна, Людмила Томілович. Садиба Замойських– Гейсмара–Виноградського в м.Городок Хмельницької області	35
Сергій Галкін, Наталія Дойко, Ігор Мордатенко, Людмила Гандовська. Палацовий комплекс дендропарку «Олександрія»: історія і сучасність	45
Наталія Бойко, Людмила Гандовська.«Будинок садівника» у дендропарку «Олександрія»: історія і сучасність	53
Леонід Гомон. Сучасний стан історичної архітектури в Сокиринському палацово-парковому комплексі	57
Валентина Савченко. Історія Сокиринського історико-етно- графічного музею Остапа Вересая	67
Марина Будзар. Сад і садівники в маєтку Галаганів у Соки- ринцях: 1830–1890-ті рр. (на матеріалах епістолярію).....	78
Марія Тимошенко, Ніна Семироз. Садиба Сікорських на вулиці Підвальної у Києві – колиска світової авіації ...	91
Володимир Парацій. Мистецько-бібліотечна колекція Потоцьких у «Райському» палаці (др. пол. XIX ст. – 1930-ті рр.)	97
Руслана Огієвська. Дубовичі у володінні родини Кочубеїв XVII – XIX ст.	111
Наталія Дроб'язко. Життєвий шлях нащадків Миколи Андрійовича Кочубея	117
Оксана Ломко. Меблі XVI – XIX ст. Василя Петровича Кочубея із зібрання Ярославського художнього музею	125
Ірина Ральченко. Таємниця «Італійки», або Ще одне зображення Вітторії Кальдоні (доля картини із колекції Григорія Галагана)	134

**САД І САДІВНИКИ В МАЄТКУ ГАЛАГАНІВ
У СОКИРИНЦЯХ: 1830–1890-ті рр.
(НА МАТЕРІАЛАХ ЕПІСТОЛЯРІЮ)**

Проблема садово-паркового будівництва як невід'ємної ланки процесу існування заміських маєтків владної еліти в період поширення та остаточного укріплення Російської імперії на українських землях (з першої чверті XVIII до початку XX ст.) досі не користується значним попитом як предмет історичних досліджень. Зараз вона є благодатним ґрунтом для об'єднання зусиль істориків (буття українського соціуму, суспільно-економічні та соціокультурні реалії у певних часових межах), мистецтвознавців (історичні видозміни форм ландшафту, садово-паркова зона маєтку як результат творчої трансформації природного світу), культурологів (парк і сад як складники «маєткового міфу») тощо.

Найбільш привабливим є вивчення тих ландшафтних ансамблів, що є носіями складної історико-культурної інформації – як взірець паркового мистецтва, як частка цанського маєтку, доля якого безпосередньо пов'язана з історією роду, регіону, країни в цілому. На землях колишньої Гетьманщини (Лівобережної України) таким є, без сумніву, парк у дідовому маєтку Галаганів поблизу села Сокиринці (у XIX ст. – Прилуцького повіту Полтавської губернії, зараз – Срібнянського району Чернігівської області). До сьогодні вже склалася певна традиція дослідження цієї пам'ятки, але передусім вона аналізується або як складник цілісного архітектурно-паркового комплексу маєтку, зокрема, в роботі Н.П.Новаковської про автора проекту ансамблю в Сокиринцях П.А.Дубровського [17] чи в оглядовому дослідженні І.Д. та О.І.Родічкіних, присвяченому власницьким маєткам в Україні [18], або як самостійний об'єкт ландшафтного мистецтва, проаналізований у стані збереження на момент вивчення, як у розвідках І. Косаревського [12–13] чи в статті Ю. О. Клименка, де зроблено висновок про ландшафтну деградацію Сокиринського парку – зникнення таких типів садово-паркових ландшафтів, як парковий та лучний [11].

Але не менш корисним є підхід до вивчення садово-паркового комплексу в Сокиринцях (так само, як і в інших маєтках) «зсередини», з позиції тих людей, котрі забезпечували збереженість і розвиток маєткового саду, здійснювали повсякчасний догляд за ним. Це потребує опрацювання архівних джерел, передусім листування, тому що епістолярій (поряд з іншими групами его-документів (мемуари, дорожні нариси, автобіографії тощо) сучасною історичною наукою позиціонується як самостійна система з високим потенціалом інформативності щодо аналізу життя соціуму в сукупності

індивідуально-психологічних та соціальних практик [9, с.55–56].

Тому метою нашої доповіді є аналіз низки епістолярних документів з родового архіву Галаганів (фонд № 1475 у Центральному державному історичному архіві України у м.Київ) для реконструкції обставин життєдіяльності садово-паркового комплексу у спадковому маєтку цього сімейства Сокиринці від другої чверті до останніх років XIX ст. Авторами листів, що їх буде розглянуто, є, у першу чергу, головні садівники маєтку Карл Христиані та Карл Янічек, адресатами – Катерина Василівна Галаган та її син Григорій Павлович і Костянтин Миколайович та Катерина Павлівна Ламздорф-Галаган, котрі успадкували маєтності роду наприкінці XIX ст.

Створення Сокиринського парку зазвичай пов'язується із початком будівництва у другій половині 1820-х рр. з ініціативи Павла Григоровича Галагана у родовому маєтку значного палацово-паркового ансамблю за канонами класицизму (проект архітектора П.А.Дубровського). Архітектурна складова ансамблю (передусім панський будинок), малі архітектурні форми в парку (місток у стилі «неоготика» та дві альтанки (одна – теж «готична», друга – «ампірна»), «в'їзна група» (огорожа із брамою та кутовими елементами у формі веж) була готова вже до 1829 р. [17, с.249]. Садово-паркова зона, основне планування якої розроблялося у 1823–1825 рр. майстром ландшафтного мистецтва І.Є.Бістерфельдом за безпосередньої участі самого архітектора та власника маєтку, котрий, за свідченням сина Григорія, з юності захоплювався мистецтвом [7, с.16], оновлювалася впродовж існування Сокиринців як приватної власності.

Створенням парку в «англійському стилі» на основі природного лісового масиву, тобто «перетворенням світу на інтер'єр», за висловом Д.Лихачова [14, с.8], у Сокиринцях, як і загалом у маєтках Лівобережжя та інших регіонів України і всієї імперії, опікувалися високопрофесійні майстри зі значним досвідом паркобудівництва, переважно вихідці з Центрально-Північної Європи (Чехія, Німеччина, країни Балтії), хоча їхніми помічниками були обдаровані селяни-самоуки. Інформація про цих садівників вкрай обмежена, зазвичай відомі лише імена та терміни виконання ними своїх обов'язків.

Навіть про творця загального задуму Сокиринського парку, І.Є.Бістерфельда, існує обмаль свідчень. Син П.Галагана, Григорій Павлович, згадував, що батьку «удалось пригласить отличного и ученого садовника Бистерфельда, привезенного из Саксонии графом Милорадовичем, которому развел сад в Вороньках Лохвицкого уезда...» [7, с.17]. Вочевидь, мова йшла про М.А.Милорадовича, чий батько, перший чернігівський намісник А.С.Милорадович, отримав село Вороньки (у XIX ст. – Лохвицького повіту Полтавської губернії) «за службу». Н. П. Новаковська, на основі документів

з архіву Галаганів, назвала дату смерті І.Є.Бістерфельда – 1826 р. [17, с.248].

Другим після І.Бістерфельда (з 1826 до 1831 рр.) обов'язки садівника виконував Г.Редель. Після його звільнення функції догляду за парком, садом, теплицею та оранжереєю перебрали на себе, вочевидь, селяни, А.Коваленко та С.Вольвич [6, арк.1], а з 1834 р., ймовірно, до початку 1860-х рр. (хоча вже у 1845 р. Г.Галаган хотів винайняти садівника [3]), на цій посаді працював К.Христиані (ймовірно, родом із сучасної Естонії (у листуванні згадував Дерпт (сучасне – Тарту) [4], з 1874 р. щонайменше до 1909 р. – К.Янічек [5]. У роки перед подіями 1917 р. за садом і парком наглядали А.В.Пфейфер та місцевий садівник самородок Ю.Ф.Гапон.

Результатом їхньої діяльності став парк, про який захоплено відгукувалися усі відвідувачі маєтку, зокрема І.Аксаков в липні 1854 року: «Вообразите, что под английским садом и под парком 140 десятин, 80 под садом и 60 под парком. И какой сад, какой парк. Я не видал ничего лучше и думаю, что только в Англии можно найти что-нибудь подобное и даже лучше...» [8, с.385]. Дослідники принципів компонування садово-паркової зони маєтку в Сокиринцях вже відзначили той факт, що домінуючий принцип формування англійського парку, коли великі газони охоплювали будівлі суцільним килимом зелені, а сад ставав часткою загального краєвиду, гармонійно поєднуючись з природним оточенням, якнайкраще відповідав особливостям природного середовища Наддніпрянської України,

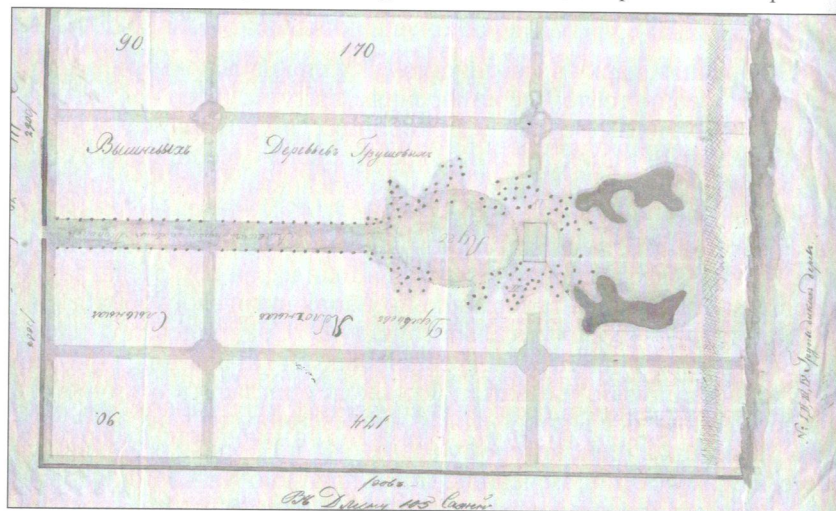

Рис.1. Маєток Галаганів у Чернігівській області. Фруктовий сад: план, креслення. – [19--]. – 1 л. – ДНАББ. – Інв. номер 250751.

зокрема Лівобережжя, та естетичним уподобанням місцевої еліти, котра, маючи зазвичай козацько-старшинське коріння, хоча й успішно інтегрувалася до імперського культурного простору, але зберегла споконвічну народну шанобливість до світу первозданної природи [19, с.57]. Аналізуючи креслення фруктового саду, створене П.А.Дубровським, можемо пересвідчитися, що ділянки, відведені для плодових насаджень, суголосні тим, які заплановані під видову алею пірамідальних тополь і клумби (відповідно з парадного та паркового фасадів палацу), та узгоджені з «групами диких дерев» (на малюнку №№ I, II, III, IV) і з великими зеленими галявинами (рис. № 1).

Розгляд інших креслень із загального проекту комплексу, створеного П.А.Дубровським, доводить, що до його складу органічно увійшли оранжерея, теплиця, флігель для садівника (рис. № 2). Останній являв собою досить просторий будинок із двома ганками – парадним та «чорним», трьома кімнатами, кухнею (рис. № 3). Споруди, які мали обслуговувати догляд за садово-парковою частиною, були неодмінними складниками ансамблю панського маєтку в Україні імперських часів (до кінця XIX ст. їхня кількість збільшувалася, вони модернізувалися).

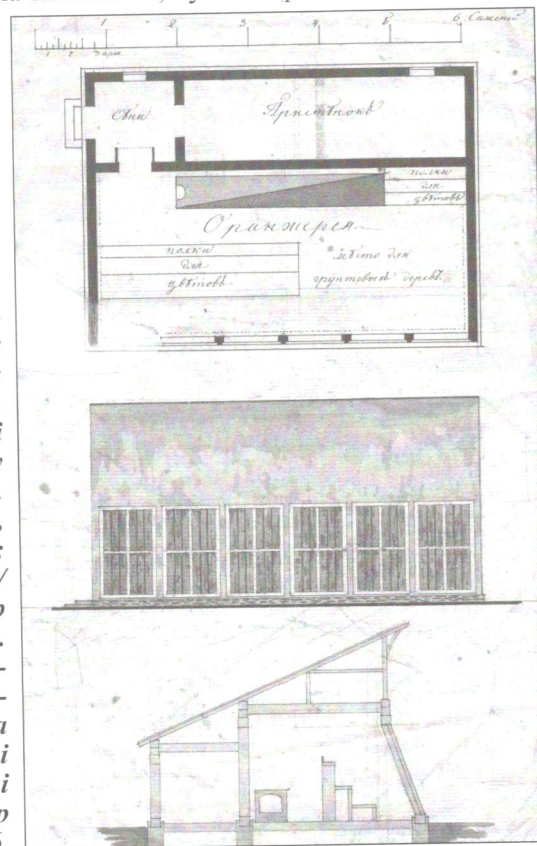

Рис.2. Маєток Галаганів у 1824–1830 рр. в с.Сокиринці Срібнянського району Чернігівської області. Оранжерея: проект, план, фасад, розріз; креслення, папір / архітектор П.А.Дубровський. – [19--]. – 1 л. – Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека імені В.Г.Заболотного (далі – ДНАББ). – Інв. номер 250616.

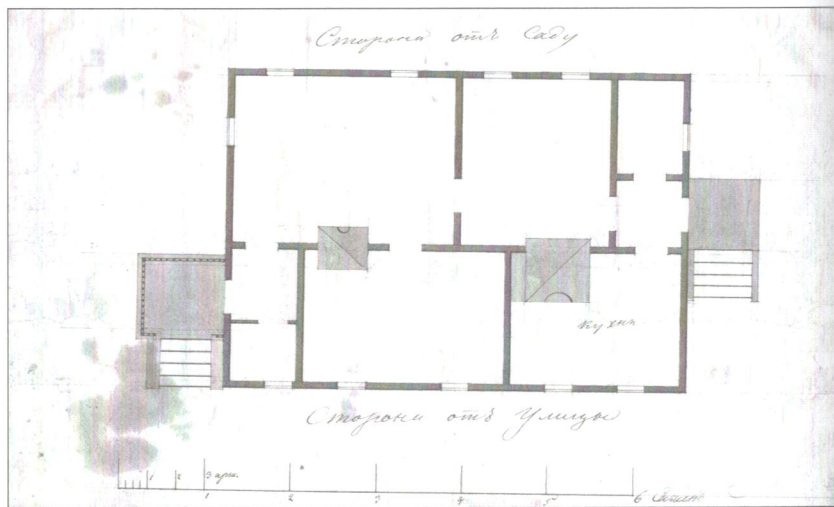

Рис.3. Маєток Галаганів у Чернігівській області. Флігель для садівника: план, креслення. – [19-]. – 1 л. – ДНАББ. – Інв. номер 250714.

Зміст листів К.Христиані та К.Янічека унаочнює складність обов'язків головного садівника у такому великому дідовому маєтку, як Сокиринці, дозволяє зазирнути у повсякденні справи догляду за теплицею, оранжереєю, городами, садовою частиною маєткового комплексу і, передусім, за парком та зеленими насадженнями на всій території, коли серед головних проблем була та, що, як писав К.Янічек у квітні 1897 р., для «одного человека весьма трудно при таком обширном пространстве везде присмотреть. Я бегаю от восхода до заката солнца, и то не могу успеть везде побывать...» [5, арк. 9об.].

Важливою часткою такої роботи було піклування за рослинами в оранжереї та теплиці. Городина традиційно доглядалася у парниках, про стан яких, так само, як про оранжереї та теплиці, регулярно сповіщали господарів як К.Христиані, так і Я.Янічек. З їхніх листів можна дізнатися, що опалювалися ці приміщення зазвичай дровами, якими запасалися заздалегідь, рідше – соломою, причому дбати про заготовку дров мав садівник, це іноді переростало в проблему. Зокрема, К.Янічек нерідко пише про потребу поповнення дров'яних запасів, тому що ними користуються майже всі підрозділи «економії»: «У нас было порядочно сухих дров, насобиравных половинками в парке, так чтобы, может, хватило для оранжерей, но пока станет зима, так мне их разберут. Есть же много служащих и каждому дрова нужны, берут оба управляющие, Ройко, для конторы, для прачешни и другие служащие ...» [5, арк. 16зв.–17]. Питання

заготівлі дров загострювалося ще й тим, що їх нерідко просто крали, тоді провина лягала на садівника. Так, в листі від 11 листопада 1898 р. К.Янічек, відкидаючи звинувачення в укриванні крадіїв дров, розповідає майже мелодраматичну історію про такого собі Туркуна (напевно, садового робітника). Цей Туркун спочатку зрубав суху тополя у старому парку та просив її собі «на труну», хоча садівник нагадав йому, що рік тому він вже виблагав особисто у власниці маєтку одну тополя з такою ж метою, а пізніше був спійманий К.Янічеком на покражі вже значної кількості дров та на колінах молив його, щоб «обратить внимание на его седину [...], чтобы его заштрафовать или как-либо наказать, но только чтобы это Ея Сиятельство не узнали...» [5, арк. 18зв.–19].

Необхідною умовою ефективного функціонування оранжерейно-тепличного господарства був принцип спадковості. Вже коли звільнявся Г.Редель, 1 грудня 1831 р., було складено детальний, говорячи сучасною мовою, «Акт передачі», або, за стилем того часу, «Реєстр рослинам оранжерейним і тепличним» [6], де вказувалося, скільки саме рослин було висаджено ще за І.Бістерфельда (125 найменувань), передусім квітів (10 різновидів сімейства геранієвих, 5 різновидів сімейства жасминових тощо), вічнозелених тропічних рослин (агава, алое, лавр, самшит), плодових дерев (цитрусові, оливи), скільки було заведено Г.Ределем (50, серед них фруктові дерева – інжирові, персикові, ананасні, абрикосові, шпанської вишні, 3 сорти винограду, 9 різновидів махрових жоржин та інше) [6, арк. 1, 1зв., 2, 3, 3зв.].

Цей реєстр не тільки сприяв обліку рослин, але й вказував на обсяг роботи кожного з садівників. Також він свідчив про обмін рослинами між власниками сусідніх маєтків, зазвичай близькими чи дальніми родичами. Як-от, тут зазначалося, що синю жимолость (*Lonicera caerulea*) було отримано від Андрія Івановича (А.І.Маркевича, батька історика М.А.Маркевича, свояка Галаганів, чоловіка сестри К.В.Галаган Анастасії (у дівочтві обидві – Гудович), один з видів півонії – з Дегтярів, від Петра Григоровича Галагана, один із сортів винограду – від графа І.Я. де Парма, ще одного свояка (чоловік другої сестри К.В.Галаган, Варвари) [16, с.360]. Бачимо, що до кожного дерева, до кожної рослини ставилися як до унікальних. Така спадкоємність у веденні садової справи була необхідна (деякі екзотичні рослини розвивалися дуже повільно), приваблювала гідним ставленням до людської праці. Приміром, восени 1898 р. К.Янічек писав, що має вперше розквітнути один з рідкісних видів бромелієвих – *Woparatea junicia*, чиє насіння К.Христиані привіз ще 1845 р. з Угорщини, з саду князів Естерхазі: «Теперь цветочный ствол около сажени вышины и может быть около тысячи или больше бутонов, но еще ни один не выцветший...» [4, арк. 15зв.].

Наступністю у догляді за парком керувалися усі садівники Сокиринець, це унаочнено як листуванням, так і світлинами та кресленнями, значних відступів від початкового планування не робилося не тільки в кілька наступних років після оформлення палацово-паркового комплексу (в жовтні 1837 р. К.Христиані писав: «В Английском саду работа производится по плану Павла Григорьевича, по старому и вовсе ничего не изменяется...» [4, арк.5]), але й упродовж сторіччя (декоративні дерева перед головним фасадом палацу на світлині початку XX ст. висаджені за кресленням, зробленим П.А.Дубровським в середині 1820-х рр.).

Традиційною формою піклування за садово-парковою зоною маєтку було насадження дубів, ялин та інших дерев (у тому числі й тих, які могли розростатися самосівом, – вільхи, клена тощо), характерних для місцини, де розташовувався маєток, тому що Галаганів, як і інших власників лівобережних маєтків, непокоїла проблема обміління річок, зневоднення краю. У незавершеному тексті «Під дубами (Сімейна хроніка)» Г.Галаган описував природу Прилуччини у минулому як життєдайну, створюючи дещо міфологічно-ностальгійну картину «плодоносною землею»: «На всем пространстве восточной половины Полтавской губернии, к которой принадлежит и две трети Прилукского уезда, неиссякаемые живые ручьи текли по всем ярам, образуя множество прудов [...] Леса были непроходимо густы, свежи, разнообразны; на вспаханных полях хлеб давал невероятные урожаи, и ничто не могло сравниться с красотой зеленых степей, на которых трава, полная миллионов цветов, часто достигала высотой в половину роста человека...» (2, арк.3зв.). Водночас він з глибоким жалем говорив про те, як втрачає Лівобережжя зелені насадження і, відповідно, воду, як виснажується земля, та відмічав, що парк маєтку поступово набув ознак зеленої оази на цій виснаженій неправильним користуванням землею: «Не более 120-и лет тому назад все еще так было живо, сильно, роскошно там, где теперь яры, отчасти покрытые мелким чагарником и терном, и отчасти совершенно выжженные солнцем [...] Наш Сокиринский парк становится все более и более одиноким среди пространств оголенных...» (2, арк.4).

Насправді, у свідомості тих, хто відвідували Сокиринці у різні часи, в переважній більшості був сформований дещо клішований, але, безумовно, спертий на реальні характеристики, образ парку в Сокиринцях. Як-то, М.Рігельман, сповіщаючи Г.Галагана, двюрідного брата, про власне одруження, писав: «надеюсь, на лето наверно приеду, если Бог даст, в нашу прекрасную благословенную Малороссию и непременно привезу свою Катиньку в Сокиринцы, в Ваш зеленый рай...» [5, арк.2–2зв.].

У листах К.Янічека – постійні згадки про потребу в насінні ли-

стяних та вічнозелених порід дерев та їхньому висаджуванні не тільки на території самого Сокиринського маєтку, але й в інших володіннях Галаганів у Прилуцькому повіті (тоді вже – Ламздорфів-Галаганів): «Я писал в Подзамче (возможно, поблизу Радивилова на Ривненщині – М.Б.), чтобы мне выслали преysкурant лесным семенам, но мне выслали преysкурant саженцам (которых нам не нужно), а преysкурant семенам выйдет только в феврале. Я собрал немного своих семян (сколько нашлось). Сосны будет около 1 ф., ели – ½ ф., немного лиственницы и порядочно ольхи...» [5, арк.13]; «посажено в Охоньках за прудом 100 штук елок и 3000 маленьких сосен...» [5, арк.28]. У листі від 11 березня 1900 р. він сповіщає власників маєтку про те, що восени минулого року були засаджені площадки молодих дубків, але «туда пошло только 4000 штук, а у нас их есть около 40000, и если еще один год постоят на месте, то их после можно прямо вбросить, так как они перерастут...» (5, арк.33).

Листи садівників відкривають нам підґрунтя їхніх взаємовідносин із господарями та з працівниками т. зв. «контори» (тобто з управлінням маєтку та його підлеглими). І тут можна пересвідчитися, що садівники до певної міри перебували у привілейованому становищі.

Передусім, головний садівник в Сокиринцях отримував, можливо, хоч і не досить значну, але неспівмірну із заробітками інших службовців платню. Зокрема, К.Христиані у 1837 р. мав можливість купити землю в Києві та звести будинок для орендування квартир, про що він писав К.В.Галаган (цікаво, що мова йшла про ділянку поблизу університету, який тільки-но будувався, садівник розраховував на студентів, котрі, прагнучи жити біля місця навчання, будуть краще платити та витрачений капітал швидко повернеться) [4, арк.9зв.]. М.Дараган, родич Галаганів по жіночій лінії, відправляючи садівника Г.Тоца з Петербурга до Сокиринців восени 1845 р., зазначав, що той знає про умови контракту: «жалование 1200 руб. и провизия...» [3, арк.2]. К.Янічек, повідомляючи господарів про те, що купив насіння на позичені гроші, не отримавши необхідної суми з контори економії, у розпачі називає ті 30 рублів «нешасними», хоча така сума значно перевищувала місячну заробітну платню фабричного працівника.

Окрім цього, садівники в Сокиринцях звітували безпосередньо господарям, їхні листи, особливо прочитані один за одним, нагадують детальні звіти щодо виконаного обсягу роботи (відповідно до сезону – висаджування рослин і дерев, підготовка квітників, підрізка шпалер, розчистка парку та інше), закупівель (насіння, саджанців) та продажу (квіти, полуниця, огородини) продукції.

Так, чимало листів К.Янічека починаються повідомленням про відсилку господарям городини та фруктів, причому датовані вони найчастіше такими місяцями, як березень, листопад, грудень, а

відсилалися не тільки огірки, редис, але й спаржа, імбир, ананаси, лимони, брюссельська капуста: «При сем отправляю по железной дороге 4 ф. имбирю и немного первой редиски» (лист від 08.03.1897 р.); «При сем посылаю спаржи 3 ½ фунта и 5 шт. лимонов» (лист від 6.12.1897 р.); «Сегодня отправляю малою скоростью два ящика [...] цветной и брюссельской капусты, редис, салат и четыре штуки ананасов (последних)» (лист від 26.01.1899 р.) [5, арк.5, 13, 20].

Швидше за все, садівники мали право реалізувати продукцію теплиць і парників самостійно, без втручання управляючого маєтком та нерідко без прямої вказівки його власників. 10 листопада 1836 р. К.Христиані звітував К.В.Галаган: «А как нынешнее лето огородине везде была в изобилии, то продано разной огородини на 14 руб. 40 коп., на один пуд американского табаку за 10 руб. Оные деньги будут представлены мною в контору...» [4, арк.2]. В листі від 7 квітня 1897 р. К.Янічек сповіщав хазяїв: «Хотя я на счет продажи семян не имею особенного распоряжения, но являются покупатели из Прилук за цветами, то я продал роз, левкой и пр. уже более на 40 руб. ...» [5, арк.10]. У липні того ж року він повідомляв про прийняте ним особне рішення щодо зниження ціни продажу полуниці з 8 копійок: «...товар такой, что его держать нельзя, то спустил на 6 коп. и по этой цене берут, и я выручил до сих пор больше 10 руб. за клубнику, даже из Тростянца хотели брать 1 пуд, но было только 30 ½ фунтов готовых...» [5, арк.11зв.]. Напевно, що така незалежність садівників могла підсилювати напругу у їхніх стосунках із «конторою».

Вагомим є й той факт, що, довго живучи в маєтку (зокрема, К.Янічек писав у 1899 р., що 25 років працює у Сокиринцях), вони почасти зав'язували із господарями довірливі стосунки. Так, К.Христиані у листі до Катерини Василівни від 7 грудня (ст. ст.) 1835 р. пише про бажання одружитися з такою собі Єлизаветою Петрівною, котра постійно проживала в маєтку (можливо, вихованка (хресниця) хазяйки маєтку), та просить у К.Галаган благословення на шлюб: «почитаю своим долгом [...] покорнейше Вас просить осчастливить меня позволением искать руки Елизаветы Петровны...» [4, арк.1зв.]. К.Янічек детально інформує господарів про обставини, що передували укладанню його шлюбу (наречені були родичами, це потребувало дозволу єпископа (К.Янічек та його майбутня дружина мали католицьке віросповідання), звертається з проханням надати екіпаж для вінчання у Ніжині, розповідає про саму церемонію, яку провадив ніжинський ксьондз, про народження первістка [5, арк.14, 18, 25].

Також, як засвідчує листування, садівники маєтку Сокиринці пишалися своїм ремеслом, будучи, небезпідставно, до речі, переконані у його значущості, доцільності та ефективності для жит-

тєдіяльності помістя. Зокрема, у листах К.Янічека лунає думка про складність професії, про значну відповідальність садівника за виконану роботу, водночас він досить відверто висловлює свої переконання щодо фахових якостей управляючих в маєтках: «В Полтаве, мне передавали, есть хозяйственное, то есть земледельческое училище, садоводство преподается как между прочим, так что они ничего не знают. Таковые питомцы в управляющие могут поступать, там много не требуется, абы только хоть накричать, а садовник должен свое дело знать. Это я себе позволяю Вашему Сиятельству написать из практики, а у вас были большею частью такие управляющие, которые о хозяйстве понятия не имели...» [5, арк.38–38зв.]. До речі, в уривку йдеться про школу садівництва та городництва у передмісті Полтави Павленки, відкриту за ініціативою губернського земства 1895 р. [10, с.319], а в цілому до початку 1890-х рр. т. зв. «господарських училищ» в Російській імперії було лише сім, причому три з них розташовувалися в Україні (в Умані, Харкові, Херсоні) [15, с.89].

Цьбто конфлікти, що нерідко виникали, як засвідчують листи, між садівниками та управляючими й іншими працівниками, мали під собою вагомі підстави. Причому ситуація залишалася незмінною впродовж десятиліть, загострюючись доносами та плітками, поширюваними в середовищі маєтку. К.Христиані у 1837 р. пише К.Галаган: «на меня писали к Вам ложные доносы на счет якобы нерадения и расточительности по должности...» [4, арк.9], йому вторить у 1899 р. К.Янічек: «одна сокиренская личность распространяет обо мне следующие свои мнения, то есть в течение 25 лет буквально ничего не сделал, никаких доходов не даю и что можно на мое место дешевого садовника нанять, у которого будет все в изобилии...» [5, арк.29]. У листах до хазяїв і К.Христиані, і К.Янічек наводять аргументи навіть не на власне виправдання, а для прояснення ситуації. Так, К.Христиані пояснює нестачу робочих рук у саду та парку відсутністю фахових працівників: «не бывает полного количества людей, [...] ибо часто бывает, что сегодня на работу кузнец, а завтра портной, шорник, а потом ни того, ни другого, для того, что их требуют исправлять свое ремесло...» [4, арк.9зв.]. К.Янічек повідомляє, що майже всі, хто працює в саду, за малограмотністю не можуть виконувати більш складну роботу: «Осенью я посадил более 10 000 тысяч дичек разного рода, которых нужно будет прищепить, и не имею ни одного человека, на которого мог бы надеяться, что справно и аккуратно удержал бы все под верным названием...» [5, арк.31–31зв.]. Також він наголошує на явній неприбутковості садово-паркової справи, яка «нікогда доходов дать не может, огородин и цветы считаются ничем, [...] содержат в чистоте такой громадный сад и парк, тоже, кроме расходов, ничего нет...» [5, арк.29зв.].

Якщо К.Христиані лише пише на свій захист, що завжди «экономия найдет [...] разные извороты садовнику вредить...» [4, арк. 93в.], то через 60 років К.Янічек прямо звинувачує управляючого О.Костарова у некомпетентності: «растратил годовой капитал на инвентарь и то сам не был в состоянии машины и прочее выписать, а посредством жидов, которым должен был платить [...], овец распродал, то есть даром отдал и получил только то, что можно было получить за одну шерсть. Продав же в Гнилице 1060 штук овец, не считая ягненок, перед стрижкою на 2200 руб.!» [5, арк.30]. Цікаво, що К.Янічек демонструє почуття власної гідності, прямо заявляючи про те, що звільняти його має саме господар, а не такий самий службовець, як він: «если же мне придется из Сокиренец уходить и я не заслуживаю лично от Вашего Сиятельства свидетельства, то мне Костарова не нужно ...» [5, арк.30зв.].

До речі, вочевидь, питання забезпечення садово-паркового господарства висококваліфікованими робітниками залишалося нагальним у маєтку Галаганів (та й, певно, в інших заміських володіннях українського панства) впродовж багатьох років, якщо вже наприкінці XIX ст. К.Янічек констатував, що працівник, котрий приїхав з Києва за рекомендацією тамтешнього садівника, мало того, що затребував відразу окрему квартиру з кухнею, корову та провізію, але й відверто сказав, що навіть не знає, «что это такое брюссельская капуста, брокколи, артишоки, ревень, портулак и прочее...» [5, арк.4].

Забезпечення навіть не фахівцями, але й чорноробами в садах маєтку було непростю справою ще з причини конкуренції між великими господарствами, які розташовувалися майже поряд одне з одним, через різницю в оплаті праці. Як-от, в листі від 21.03.1899 р. К.Янічек нарікав на труднощі у пошуку поденників для роботи в Охінках (селі, де знаходився ще один економічний маєток, успадкований від Галаганів сімейством Ламздорфів: «Я плачу в Сокиренцах поденщикам теперь по 25 коп., а там запросили по 40, потому что Милорадович в Переволочной так платит, а мальчики, которых можно у нас по 15 коп. нанять, захотели 30 коп. ...» [5, арк.23 зв.]. У листопаді того ж року, відкидаючи звинувачення в отриманні значної платні, він писав господарям: «Я сравнительно с другими получаю очень мало, так, например, в Качановке получают 75 руб. в месяц, в Петровке то же самое содержание, что и я, сверх того 10% с продажи...» [5, арк.29зв.]. Як бачимо, в ситуації капіталізації сільського господарства актуалізувалися питання ціни робочої сили, коли конкурентами Ламздорф-Галаганів стають Милорадовичі, родичі за жіночою лінією сімейства, власники маєтку в селі Переволочна, що був заснований Р.М.Милорадовичем у першій третині XIX ст. [20, с.331], княгиня О.О.Лівен, господарка

Петровсько-Середовської економії, цукрозаводчик, мільйонер П.І. Харитоненко, котрому в цей час належав маєток у Качанівці.

Врешті-решт, дійдемо висновку, що садово-паркове господарство в маєтку Сокиринці функціонувало впродовж століття як складний механізм, існуючи у складі економії, але користуючись певними правами автономності. Засади традиційності у впорядкуванні саду й парку, що збереглися впродовж століття, актуалізували принцип наслідування у життєдіяльності природного простору, творчо опанованого людиною.

Також зазначимо, що обов'язки головного садівника не обмежувалися доглядом за рослинами в саду, парку, оранжереї, теплицях, парниках, він мав опікуватися станом великого садово-паркового комплексу в цілому, продажем/купівлею насіння, саджанців, плодів, городини тощо. Великі зобов'язання, усвідомлення значущості своєї праці (за умови відсутності достатньої кількості висококваліфікованих працівників у цій галузі) виховувало у садівників почуття власної гідності та відповідальності за доручену їм ділянку роботи. Водночас відзначимо, що іноземці за походженням, як засвідчує листування, не почувалися чужими в селянсько-міщанському середовищі колишньої Гетьманщини, приміром, у їхніх листах (особливо у К.Янічека) достатньо українців.

Листування частково відкриває також господарський бік життєдіяльності садово-паркового комплексу Сокиринців, проливає світло на стосунки між садівниками та управляючими маєтку, виокремлює складності, що виникли до кінця століття у функціонуванні «економії» в реаліях суспільства, яке капіталізувалося швидкими темпами.

Загалом вважаємо, що для вивчення окремих проблем життєдіяльності українського соціуму, в реаліях позаминулого століття зокрема, вкрай необхідно звернення до джерел особистого походження, які допомагають поглянути на зовнішні сторони суспільного життя через призму особистої перцепції.

Джерела та література:

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі – ІР НБУ ім. В.І.Вернадського), ф. III, оп. 1, спр. 911, 2 арк.
2. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського. – Ф.1 – Од. зб. 6886. – 10 арк.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України), ф. 1475, оп. 1, спр. 293, 2 арк.
4. ЦДАК України, ф. 1475, оп. 1, спр. 727, 28 арк.
5. ЦДАК України, ф. 1475, оп. 1, спр. 911, 52 арк.
6. ЦДАК України, ф. 1475, оп. 1, спр. 1312, 3 арк.
7. [Галаган Г. П.] Род Галаганов // 25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве / под ред. А. И. Степовича. – Киев : Тип. И.И.Чоколова, 1896. – С. 1–23.
8. Аксаков И. С. Письма к родным. 1849–1856 / Иван Сергеевич Аксаков; изд. подг. Т. Ф. Пирожковой. – М. : Наука, 1994. – 654 с.

САДИБА СІКОРСЬКИХ НА ВУЛИЦІ ПІДВАЛЬНІЙ У КИЄВІ – КОЛИСКА СВІТОВОЇ АВІАЦІЇ

У мого рода, который появился в селе Антоново на Киевщине, где мой дед и прадед были священниками, чисто украинское происхождение.
(З листа Ігоря Сікорського до Василя Шалича, США, 1933 рік)

Доповідь присвячена родинній садибі легендарного киянина Ігоря Івановича Сікорського, який народився, виріс і сформувався як особистість, професіонал, корифей світової авіації в Києві.

Непросте життя І.І.Сікорського описане в багатьох книгах різними мовами, висвітлене в кіно, на телебаченні, де його згадують частіше як «американського конструктора», «російського винахідника». На жаль, мало де можна почути про його українське походження. Етапи його становлення, родинне коло, яке складалося в Києві, будинок на верхній частині старовинного валу часів Ярослава Мудрого – все свідчить про періоди життя Ігоря Сікорського в Києві. Символічно, що Ігоря Сікорського саме біля Золотих Воріт проводжала й зустрічала родина багато разів, коли він виїздив на навчання, на досліді до Санкт-Петербурга, до Парижа.

Масток, в якому народився 25 травня 1889 р. Ігор Сікорський, молодша, п'ята дитина в родині професора душевних і нервових хвороб Київського Імператорського університету Св. Володимира, Івана Олексійовича Сікорського (*теперішній Київський національний університет імені Тараса Шевченка*), розміщувався на вулиці Підвальній, 15 (сучасна назва – Ярославів Вал).

Масток, в якому на той час мешкала родина Сікорських, має ординарну історію. Першим власником невеличкого одноповерхового будинку на 5 кімнат був колезький секретар, дворянин Яков Згурський. Саме він продав у 1885 р. садибу площею парку близько 20 сажнів із флігелем батькам Ігоря. Саме в цьому флігелі й народився через 4 роки після придбання мастку майбутній авіатор.

Мати Ігоря Сікорського – Зінаїда Степанівна Темрюк-Черкасова, далека родичка графів Браницьких, крім медичної освіти, здобула широку загальну освіту, чудово зналася на музиці, літературі, мистецтві. Саме мати, як згадує авіаконструктор, розповідала синові про «літаючі апарати» Леонардо да Вінчі, Жуля Верна. З покоління в покоління в цій родині виховували дітей, акцентуючи увагу на гармонії волі, працьовитості, вмінні бачити змістовні та благородні цілі, послідовність у досягненні мети. Монархічні християнські погляди розділяли всі члени родини, про що свідчить монографія Ігоря Сікорського.

У 1904 р. на місці старого флігеля, розташованого у дворі, було побу-

9. Белебрух А.Г. Письмецо придет и вестей принесет // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. – Дніпропетровськ, 2009. – Вип. 3. – С. 50–56.

10. Бучневич В.Е. Записки о Полтаве и ее памятниках. – Х. : САГА, 2008. – 6, 449, 24 с.

11. Клименко Ю.О. Зміни насаджень Сокиринського парку Чернігівської області [Електронний ресурс] / О.Ю. Клименко. – Режим доступу: <http://elibrary.nubip.edu.ua/6001/1/10kuarcr.pdf>.

12. Косаревський І.О. Садиба в Сокиринцях / І.О.Косаревський. – К. : Держбудвидав, 1959. – 19 с.

13. Косаревський І.О. Сокиринський парк / І.О. Косаревський. – К. : Держбудвидав, 1961. – 38с.

14. Лихачев Д.С. Поэзия садов: к семантике садово-парковых стилей / Д.С. Лихачев. – СПб. : Наука, 1991. – 372 с.

15. Миклашевский И.Н. Очерки из истории сельскохозяйственного образования в России / И.Н. Миклашевский. – СПб., 1893. – 167 с.

16. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К.: Тип. товарищества Фронцкевича Г.Л. и К., 1908–1914. – Т. 1: А–Д. – Галаганы: указ: С. 221–225; Гудовичи: указ: С. 352–365; Дараганы: указ: С. 371–394.

17. Новаковська Н.П. Архітектор П.А. Дубровський на Україні (Матеріали до вивчення творчості) / Н.П. Новаковська // Питання історії архітектури та будівельної техніки на Україні. – К., 1959. – С. 231–263.

18. Родічкін І.Д. Старовинні мастки України : книга-альбом / І.Д.Родічкін, О.І.Родічкіна. – К. : Мистецтво, 2005. – 384 с.

19. Сады, парки и заповедники Украинской ССР / [И.Д.Родичкин, О.И.Родичкина, И.Л.Гринчак, В.С.Сергеев, П.И.Фещенко]. – К. : Будівельник, 1985. – 167 с.

20. Шкоропад Д.О. Прилуччина : енциклопедичний довідник / Д.О.Шкоропад, О.А.Савон; [за ред. Г.Ф.Гайдая]. – Ніжин : «Аспект-Поліграф», 2007. – 560 с.